

**ВІДКРИТІ ЗАНЯТТЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЯК
ФОРМА КОНТРОЛЮ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ
ОТКРЫТЫЕ ЗАНЯТИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ
КАК ФОРМА КОНТРОЛЯ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ
DEMONSTRATION LESSONS AT HIGHER EDUCATIONAL
ESTABLISHMENTS AS A FORM OF MONITORING ACADEMIC
PROCESS**

С.М. Еш

С.Н. Эш

S. Esh

Визначається роль відкритого заняття у вищому навчальному закладі як форма контролю процесу навчання. Розглядаються види відкритих занять, вимоги до їх проведення та критерії, за якими їх оцінюють; надаються рекомендації до проведення відкритого заняття у формі традиційної лекції.

Определяется роль открытого занятия в высшем учебном заведении как форма контроля процесса обучения. Рассматриваются виды открытых занятий, требования к их проведению и критерии, за которыми их оценивают, предлагаются рекомендации к проведению открытого занятия в форме традиционной лекции.

The role of demonstration lesson at higher educational establishment as a form of monitoring academic process is being determined. The types of demonstration lessons, the demands made on them, and criteria by which they should be estimated are being considered; the recommendations are made as to conducting a demonstration lesson in the form of traditional lecture.

Ключові слова: відкрите заняття, контроль процесу навчання, критерії оцінювання відкритих занять, педагогічні технології.

Ключевые слова: открытое занятие, контроль процесса обучения, критерии оценивания открытых занятий, педагогические технологии.

Key words: demonstration lesson, monitoring academic process, criteria by which they should be estimated, pedagogic technologys.

Заговори, щоб я тебе побачив.

Сократ

Складовою процесу навчання є контроль. На достатньому рівні організований контроль дозволяє правильно оцінити рівень засвоєння знань, визначити власні досягнення та невдачі, допомагає формувати прийоми самоперевірки та самоконтролю.

Переважно у педагогічній літературі розглядається контроль знань, який проводить викладач і який в основному спрямований на виявлення рівня засвоєння студентами вивченого матеріалу. Метою пропонованої статті

є визначення ролі відкритого заняття як однієї із форм контролю роботи викладача із врахуванням досвіду кафедри фінансів Національного університету харчових технологій (НУХТ).

Відкрите заняття потребує від викладача певної підготовки, завжди є показовим. На такі заняття запрошують методистів, керівників, членів кафедри, які після проведення заняття беруть участь у його обговоренні. Відкриті заняття обов'язково відвідують усі викладачі кафедри, вільні від навчальних занять, також заняття є відкритими і для всіх інших викладачів вищого навчального закладу, які бажають його відвідати. Кожний навчальний заклад відповідно до Закону України про вищу освіту розробляє своє Положення про планування, проведення та оцінювання відкритих занять, яким і керується викладач під час проведення свого відкритого заняття.

Метою проведення відкритих занять є оцінювання рівня професійної компетенції та педагогічної майстерності викладача, поширення передового досвіду використання новітніх технологій навчання з розробкою рекомендацій із подальшого удосконалення викладацької майстерності.

Будь-який контроль – попередній, поточний, підсумковий, модульний та інші проводяться з урахуванням певних правил (принципів), методів, форм, функцій тощо. Відкрите заняття як форма педагогічного контролю також має свої критерії. Основними принципами такого контролю є:

- *об'єктивність* (розглядається у працях Є.І. Петровського, О.Г. Мороза) [2] і передбачає правильне визначення викладачем понять, категорій, відповідність між темою заняття і викладом матеріалу, адекватне оцінювання знань студента під час проведення, наприклад, семінарського заняття. Об'єктивність як принцип має ще й велике виховне значення, особливо під час підведення підсумків викладачем, коли оцінюється робота конкретного студента; об'єктивна оцінка дає глибоке моральне задоволення, є стимулюючим фактором у роботі студента;

- *систематичність* означає регулярне виявлення професійного рівня, наукової і методичної кваліфікації викладачів. Систематичний контроль створює належний порядок у процесі навчання, стимулює мотивацію і викладачів і слухачів;

- *спонукання* передбачає професійне зростання, самовдосконалення, мотивацію викладача до кращого, не заспокоюватися на досягнутому. Особливо це помітно під час обговорення відкритого заняття, проведеного на високому професійному рівні, коли відвідувачі дають переважно позитивні відгуки;

- *тематичність* означає спрямованість на виявлення найбільш суттєвого у викладанні матеріалу, концентрує увагу на чітко сформульованих питаннях програми, особливо стосовно нової інформації. Зорієнтована на виявлення зв'язків між темами, а також міжпредметних зв'язків. Принцип має велике значення, оскільки направлений на виявлення рівня знань викладача і матеріал, який він подає, дає змогу керувати процесом засвоєння, звільняє від заучування зайвої інформації;

- *всесторонність*. Оцінка педагогічної діяльності викладача передбачає урахування певних критеріїв, що дозволяє розглядати цю діяльність у комплексі, виявляти, що заслуговує на увагу, може бути поширено як досвід, а, з іншого боку, визначаються аспекти, які потребують подальшого коригування чи вдосконалення, конкретних рекомендацій.

Розрізняють такі види відкритих навчальних занять:

- **Пробні.** Відкриті заняття, що проводяться претендентом на посаду викладача для підтвердження своєї професійної придатності. Особливістю пробних занять є те, що особа, яка проводить таке заняття, може не мати педагогічного досвіду, не знати особливостей тієї аудиторії, з якою вона працюватиме. Головним є такий критерій, як демонстрація потенційної спроможності викладача у роботі. На кафедрі фінансів НУХТ пробні відкриті заняття проводять у вигляді лекцій, лабораторних, практичних і семінарських занять з метою оцінювання професійного рівня та педагогічної майстерності осіб, яких прийняли на кафедру за результатами конкурсу на вакантні посади. Рішення про необхідність проведення таких занять приймає кафедра.

- **Показові.** Проводяться високо досвідченими викладачами з метою демонстрації передових методик викладання, використання новітніх освітніх технологій, перш за все, для стажерів, молодих викладачів або для колег з інших навчальних закладів, які проходять підвищення кваліфікації. У НУХТ показові відкриті заняття проводять професори, доценти та інші найбільш кваліфіковані викладачі університету з метою ознайомлення викладачів з новітніми методами та технологіями навчання. Ухвалу про проведення таких занять виносять завідувачі кафедр за погодженням із викладачами, які будуть проводити показові відкриті заняття. Такі заняття також обговорюються на засіданнях відповідних кафедр з ухваленням рекомендацій щодо впровадження в навчальний процес новітніх методів і технологій навчання, з якими викладачі були ознайомлені під час цих навчальних занять. Витяг із рішення кафедри подається до сектора підвищення кваліфікації викладачів навчально-методичного управління НУХТ.

- **Планові (поточні).** Є обов'язковими і проводяться до укладання викладачами нових строкових договорів (контрактів), а також для отримання асистентами, старшими викладачами, кандидатами наук дозволу на читання лекційного курсу. Для штатних викладачів кафедри фінансів НУХТ, у яких закінчується термін дії строкового договору (контракту), і у разі укладання з ними нового договору (контракту) відкриті заняття плануються не пізніше як за три місяці до закінчення терміну роботи на відповідній посаді.

- **Позапланові.** Проводяться у разі надходження до ректорату чи деканату факультету письмової заяви (заяв) студентів зі скаргою на низький рівень проведення навчальних занять тим чи іншим штатним викладачем. Ухвалу про необхідність проведення таких занять виносить ректор або проректор з науково-педагогічної та виховної роботи за погодженням з деканом факультету і завідувачем відповідної кафедри.

• **Конкурсні.** Це відкриті заняття, що проводяться викладачем кафедри, який претендує на присвоєння звання професора чи доцента або проходить конкурс на заміщення більш високої посади порівняно із займаною. Особливістю конкурсних відкритих занять є те, що на них присутні не тільки члени кафедри, але й інші компетентні особи. Так процедура присвоєння звання професора чи доцента передбачає призначення Вченою радою НУХТ комісії, члени якої потім звітуються про рівень професійної компетентності та методичної підготовленості претендента на звання і дають рекомендації щодо рішення, яке приймає Вчена рада.

Переважно проводять планові і конкурсні відкриті заняття, а пробні, показові та позапланові – тільки за потреби.

Викладачі, які проводять відкриті заняття, зобов'язані:

- повідомити завідувача кафедри про тему заняття, дату і час його проведення, а також аудиторію, де буде проходити заняття;
- підготувати необхідні інформаційні матеріали (наочний матеріал, плакати, слайди тощо);
- замовити технічні та комп'ютерні засоби і перевірити їхній робочий стан;
- підготувати аудиторію і повідомити студентів про те, що заняття є відкритим, а якщо проводиться лекція-діалог або використовуються інші нестандартні форми занять, – підготувати студентів до їх проведення;
- на прохання завідувача кафедри подати текст чи конспект лекції або план, якщо проводиться відкрите семінарське заняття;
- чітко дотримуватися програми навчальної дисципліни, теми та змісту заняття.

Відкрите заняття вважається проведеним, якщо воно тривало дві академічні години, на заняттях протягом зазначеного часу (з початку і до кінця заняття) були присутні завідувач і не менш як 2/3 викладачів кафедри (для кафедр, штатна чисельність яких перевищує 20 осіб, – не менше як 1/2 викладачів), вільних від навчальних занять [4]. На лабораторних відкритих заняттях викладачі повинні бути присутні не менше як одну академічну годину. Якщо викладачі залишили аудиторію раніше, до його закінчення, відкрите заняття вважається непроведеним.

Важливу роль у проведенні відкритих занять займає їх обговорення, яке проводиться на засіданнях кафедри з аналізом рівня заняття, помічених недоліків за певними критеріями. Критерії оцінювання розроблені до кожного виду занять – лекцій, семінарських, практичних і лабораторних, з фізичного виховання. Під час обговорення основна увага приділяється таким критеріям:

- професійній компетентності викладача, що визначається як володіння необхідними знаннями з дисципліни, їх глибина, наукова точність формулювань, системність і послідовність викладення матеріалу, його доступністю для сприйняття студентами;
- науковий і методичний рівень: враховуються використання останніх

досягнень науки і техніки у відповідній галузі чи сфері знань, орієнтування студентів на необхідність використання навчальних матеріалів дисципліни в їх подальшій професійній діяльності;

- використання новітніх методів і технологій навчання, засобів наочності, що передбачає застосування активних методів навчання (елементів діалогу, мозкового штурму, дискусії, моделювання ситуацій, тестів, постановки проблеми, тренінгу творчості тощо), роздавального матеріалу, який не просто лежить на столі, а ним студенти користуються і проявляють до нього інтерес.

Крім основних критеріїв оцінювання відкритого заняття велике значення має культура викладача, його педагогічний такт. Це риси, що формуються роками, із набуттям досвіду, вони не є вродженими. Тільки наполеглива праця над собою, оволодіння психологією, педагогікою навчання, методикою викладання дає можливість проводити заняття в тому числі і відкриті на достатньому рівні професійної компетентності та педагогічної майстерності. Не кожна людина може стати викладачем. Для оволодіння професією викладача потрібна досить жорстка структура здібностей, особистих якостей.

На які ж вияви педагогічної майстерності й педагогічної культури викладача звертають увагу при обговоренні відкритого заняття? На першому місці стоять вимоги до особистості викладача:

- *володіння собою*. Передбачає спокій, упевненість під час проведення заняття, стриманість, емоційність – за потреби, раціональне використання жестів. Всі рухи викладача мають бути природними, не повинні відволікати увагу від сприйняття матеріалу, жести – збігатися з ритмом мови та настроєм, добре, якщо вони виразні, але стримані. Викладачеві не обов'язково весь час стояти за кафедрою, зрідка він ходить поміж столами студентів, тримається за кафедру прямо, не спирається на неї. У випадку втрати контакту з аудиторією викладач має своєчасно змінювати стиль і темп ведення занять, використовуючи при цьому конкретні приклади, наочні навчальні посібники, жарти. Але треба пам'ятати, що розважати студентів треба обережно – у них це завжди виходить краще;

- *культура мови викладача* – це правильність вимови, дотриманість вимог до тональності та інтонації, чіткості, точності і виразності мовлення, що є яскравим показником вихованості, інтелігентності викладача. Від ясності, чіткості, переконливості слів залежить ефективність засвоєння почутого. Підтримати і навіть посилити увагу студентів допоможе стислість викладу, вилучення всього зайвого, що не стосується змісту теми. Викладач повинен уміти оперативно орієнтуватися в обстановці спілкування, що постійно змінюється, правильно реагувати на ситуації, що виникають, використовувати мовний вплив для підсилення системи комунікації, постійно відчувати і підтримувати зворотний зв'язок із навчальною групою. Викладач повинен говорити так, щоб студенти чули і сприймали матеріал;

- *високі моральні якості, особистий приклад і авторитет* – це ті особистісні духовні якості, які отримали визнання у студентів, і у слухачів. Звичайно, студенти уже заздалегідь мають інформацію про викладача, і це

певною мірою може визначити його успіх. Молоді притаманна довірливість, тому доброта – одна з вирішальних якостей особистості викладача і вагомий виховний засіб. Доброта, чуйність, шанобливе ставлення і ввічливість мають особливе значення. Інформація із уст людини, яка користується авторитетом і повагою, засвоюється швидше і легше;

- *зовнішній вигляд*. Про внутрішню культуру викладача значною мірою свідчить його зовнішній вигляд. Це особлива вимога, на дотримання якої звертають увагу не тільки на кафедрі, але і на рівні ректорату. В багатьох вищих навчальних закладах, в тому числі і в НУХТ, діє наказ ректора, який визначає вимоги до зовнішнього вигляду студента. Тому певні вимоги діють і щодо зовнішності педагога, особливо молодого викладача: на дозволяється проводити будь-які заняття, не тільки відкриті, в шортах, коротких спідницях, надто відкритому одязі та ін. Зовнішній вигляд викладача як прояв його моральної культури залежить і від жестів, які повинні збігатися з ритмом мови та настроєм, треба уникати безглузвих жестів, пишномовності, вульгарних поз. У культурі зовнішнього вигляду суттєве значення має уміння носити одяг. Догладно підігнаний, чистий, випрасуваний одяг справляє враження свіжості, моральної охайності людини. Зовнішній вигляд завжди справляє враження на оточуючих, тому охайність викладача – приклад для наслідування студентами. Сократ сказав: «В одязі намагайтеся бути елегантним, але не франтом; ознака елегантності – пристойність, а ознака франтівства – надмірність»;

- *манера поведінки* визначається педагогічним тактом, вимогливістю, справедливістю, об'єктивністю, доброзичливістю тощо. Із усіх перерахованих рис перше місце належить педагогічному такту – здатності викладача у будь-яких ситуаціях дотримуватися міри у взаєминах з тими, хто навчається, вирішувати будь-які питання, домагаючись при цьому позитивних результатів у навчанні й вихованні. Педагогічний такт на відкритому занятті проявляється в умінні викладача поводитися належним чином, просто і переконливо передавати знання, поважати їхню гідність, ставити розумні й педагогічно обґрунтовані вимоги. Педагогічний такт ґрунтується на формах звертання, в умінні розмовляти, не зачіпаючи самолюбства студентів, умінні організувати їхню діяльність, перевіряти виконання завдань (якщо це семінарське заняття), в умінні помітити чи не помітити студента, а також у зауваженнях, в судженнях, інтонації, в уміннях заохочувати і карати;

- *повнота відповідей на запитання студентів у кінці відкритого заняття*. Під час обговорення відкритого заняття слід звернути увагу, як швидко викладач орієнтується в обстановці, настільки точно дає відповідь в образній формі; переводить відповіді на запитання у вільний обмін думками, у дискусію, якщо обстановка це дозволяє; виявляє мужність у разі неможливості дати відповідь негайно (може пообіцяти відповісти на запитання на наступному занятті); рішуче відхилити запитання не за темою; заздалегідь передбачає характер можливих запитань студентів і готує відповіді; у будь-якому випадку у відповідях викладача на запитання

студентів в кінці заняття має проявлятися прямота викладача, його твердість і упевненість у своїй правоті.

Відкриті заняття відіграють важливу роль у роботі молодих викладачів. (Молодими вважаються викладачі, педагогічний стаж роботи яких становить менше п'яти років) [4]. Етап становлення молодого викладача починається з його призначення на посаду асистента. Посада вимагає від викладача-початківця розвитку педагогічних вмінь, накопичення методичних знань, умінь і навичок, формування поглядів на певні методи і способи проведення занять, вміння їх аналізувати і проводити. Для вдосконалення визначених складових педагогічної майстерності молоді викладачі відвідують відкриті заняття, приймають участь в їх обговоренні, залучаються до участі в наукових, методичних, теоретичних і науково-практичних семінарах і конференціях, навчально-методичних зборах, обміні досвідом навчальної, методичної, наукової та виховної роботи. Викладачі-початківці для набуття певних навичок проведення занять на початку навчального року обов'язково проводять пробні заняття.

Кафедра фінансів НУХТ розробила Памятку для молодого асистента, яка включає сукупність вимог до поведінки і проведення занять молодим викладачем:

- входити до аудиторії потрібно одразу ж після дзвінка;
- приділяти увагу дисципліні студентів;
- починати заняття енергійно, намагатися завантажувати кожного студента;
- тримати у полі зору всю навчальну групу;
- чітко дотримуватися плану заняття, давати точні, дохідливі узагальнення, підкреслювати головне;
- не зловживати пересуванням аудиторією, зайвою жестикуляцією, не стомлювати аудиторію своїми манерами, не відволікати увагу на свою особу; утримуватися від зайвих зауважень;
- проводити мотивацію оцінки знань;
- давати загальну оцінку роботі навчальної групи й окремих студентів, отримувати відчуття задоволення від результатів своєї праці.

Переважно за цими ж критеріями і обговорюється відвідування заняття молодого викладача.

Всі відкриті заняття, що проводяться на кафедрі фінансів НУХТ, оцінюються за відповідними критеріями, які визначені в Положенні [4] і з якими завідувач кафедри знайомить всіх присутніх на відкритому занятті перед початком його обговорення. Молодий викладач фіксує всі визначені позитивні і негативні сторони заняття, накопичує досвід у проведенні як звичайних так і відкритих занять. У НУХТ завідувач кафедри фінансів не рідше як один раз у семестр відвідує навчальні заняття молодих викладачів з метою оцінювання рівня, методів і технологій проведення занять, надання їм методичної допомоги. Після проведення такого заняття завідувач кафедри спільно з молодим викладачем детально аналізує заняття, допущені помилки і недоліки, надаються конкретні рекомендації щодо підвищення його

професійного і методичного рівня, удосконалення методів і технологій навчання. Завідувач кафедри періодично на засіданнях кафедри інформує викладачів про успіхи чи недоліки роботи молодого викладача.

Найпоширенішим відкритим заняттям є традиційна лекція. Гарно підготовлена лекція, безумовно, є запорукою успішного її проведення. Разом з тим, чимало залежить і від того, наскільки вдало викладач вміє реалізувати все заплановане. Крім знань, якими володіє викладач, необхідно добре знати і критерії, за якими будуть обговорювати його відкрите заняття, зробити помітки, на що звернути увагу в процесі проведення заняття. Перед очима повинен бути примірний план проведення відкритої лекції:

- повідомлення теми;
- ознайомлення з планом лекції;
- надання переліку літературних джерел;
- визначення питань, що виносяться на самостійне вивчення і рекомендований для цього перелік літератури;
- визначення ролі теми лекції в цілому по курсу, зв'язок її з попередніми темами, з темами інших дисциплін, які вивчаються студентами;
- викладення основного змісту питань лекції з підведенням підсумків за кожним питанням;
- загальний підсумок за темою лекції, відповіді на запитання студентів;
- повідомлення теми наступного заняття.

Оцінювання відкритого заняття, проведеного у формі лекції, здійснюється за уже визначеними критеріями, особлива увага приділяється професійній компетентності викладача, науковому рівню лекції, доступності та послідовності викладення матеріалу, доказовості та аргументованості, активізації мислення шляхом висунення проблемних питань, використання ораторських прийомів, наявність виховних моментів під час лекції і звичайно особистісні дані самого лектора.

Незалежно від того, яке відкрите заняття обговорюється, – лекційне, семінарське, практичне, лабораторне – спільними критеріями їх оцінювання є професійна компетентність викладача, його контакт з аудиторією, манера поведінки, культура мови, ораторські здібності, зовнішній вигляд і, звичайно, педагогічна майстерність, яка визначається комплексом якостей особистості, що визначає високий рівень її професійної діяльності в навчально-виховному процесі.

Список використаної літератури:

1. Беседіна Л.М., Сторульов О.І. Педагогічна майстерність, активні методи навчання та методична робота у навчальних закладах: Методичний посібник. / Вид. 2-ге, перероб. і допов. – К.: Логос, 2009. – 204 с.
2. Мороз О.Г., Падалка О.С., Юрченко В.І. Педагогіка і психологія вищої школи: Навч. посібник / За заг. ред. О.Г. Мороза. – К.: НПУ, 2003. – 267 с.
3. Навчальний процес у контексті модернізації вищої освіти: тези доп. і повідомл. учасн. І конф. школи пед. майстерності Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого / За заг. ред. В.В. Комарова. – Х. 2007. – 144 с.

4. Положення про планування, проведення та оцінювання відкритих занять викладачів у Національному університеті харчових технологій. Схвалено Вченою радою НУХТ, протокол № 9 від 30 квітня 2009 р.

© С. Еш, 2012